

483/8/4388/584+++++
- 958984549549++++
945985495485+++++
3498985499++++0049++
39540954054+++++5489+++
657487875478484547548878769769 +++34
25787884898978737479076767699+++++ +++89
5659++6590777890908984854900990++ +++++
486+++5487898645349876564+++958954+
5689+ +++9854787854875+ +++9+
35487+++++ ++++
495+++++
++++
++++
++++
++++

מסגרות טיפול לגיל הרך : חסם מרכזי לתעסוקת נשים ערביות

עו"ד עולא שתיווי וחברות צוות פורום "נשים לתקציב הוגן", ינואר 2010

חשיבותן של מסגרות טיפול לילדים בגיל הרך אינה מוטלת בספק. מחקרים ודו"חות רבים מצביעים על חשיבותן של מסגרות אלו לעידוד תעסוקת נשים (ראי למשל פיכטלברג-ברמץ, 2008 או בנק ישראל, 2007). אחד החסמים הבולטים העומדים בפני נשים ביציאתן לעבודה הוא המחסור במסגרות טיפול בילדים בגילאים 0-3. מטרתו של נייר זה, הנה להציג תמונה ברורה יותר לחסם זה, ככל שהוא משפיע על השתתפותן של נשים ערביות בשוק העבודה, ולהציע פתרונות להסרתו.¹ הנייר יתמקד בשני סוגים של מסגרות לטיפול בילדים: מעונות-יום ומשפחתונים. מעונות היום, נעדרים כמעט לגמרי מהיישובים הערביים ואילו המשפחתונים, שמספרם גבוה יחסית, קיימות בעיות בהפעלתם.

כללי

בישראל חיים כ-144 אלף ילדים ערבים עד גיל 3 המהווים כ-27% מכלל הילדים בקבוצת הגיל הזאת. רק 14% מהילדים הערבים מתחת לגיל 3 מטופלים במסגרות בתשלום: מעון, משפחתון או גן, לעומת כ-60% מהילדים היהודים. 76.3% מהילדים הערבים עד גיל 3 מטופלים על ידי אחד ההורים. החל מגיל 3 ניכר שימוש גובר במסגרות טיפול קבוצתיות. כ-31.4% מהילדים הערבים מעל גיל 3 מתחנכים בגנים, מעונות, משפחתונים או פעוטונים (פיכטלברג-ברמץ 2008).

המסגרות העיקריות לטיפול בילדים אשר נמצאות תחת פיקוחו ובטיפולו של משרד התמי"ת נחלקות לשניים: מעונות ומשפחתונים. במסגרות אלה מסובסדת שהותם של ילדי אמהות עובדות על ידי משרד התמי"ת, וכן מסובסדת שהותם של ילדים בסיכון (או כפי שנהוג לכנותם "ילדי רווחה") על ידי משרד הרווחה.

רק כ-4% מהילדים הערבים בגילאי 0-4 שוהים במסגרות המוכרות על ידי משרד התמי"ת (להלן: "מסגרות מוכרות"): מעונות או משפחתונים, לעומת 16% מהילדים היהודים באותה קבוצת גיל.

¹ נייר זה הינו המשך לנייר קודם בנושא "נשים ערביות בשוק העבודה" בו הצבענו על חסמים מבניים בשוק העבודה המונעים מנשים ערביות להשתלב בו.

ב-2007 שהו 5,979 ילדים ערבים במסגרות מוכרות, מהם 3,265 (55%) ילדי אמהות עובדות ו-45% ילדי "רווחה" (לוטן-אלמגור, 2008).

יש להדגיש כי לא אחת מביעים קובעי מדיניות ספק אם הגדלת מספר מסגרות הטיפול תביא להגדלת שיעור ההשתתפות של נשים בשוק העבודה או שמא שיעור ההשתתפות הנמוך בשוק העבודה הינו הסיבה לאי שימוש במסגרות טיפול, ועל כן הגדלת מספר המסגרות, שיפור איכותן ותגבור סבסודן לא תביא בהכרח להגדלת שיעורי ההשתתפות. טענה זו אינה מקובלת עלינו. אנו סבורות כי מחסור במסגרות טיפול מהווה חסם משמעותי בכל הנוגע להשתתפותן של נשים ערביות בשוק העבודה, וכי הגדלת מספר מסגרות הטיפול תביא להגדלת שיעור ההשתתפות. מחקרה של אנלייה שלוסר (2006) על השפעת מתן חינוך טרום חובה חינוך על השתתפותן של נשים ערביות בשוק העבודה מדגים טענה זו ומראה כי החלת חוק חינוך חינוך חינוך לבנות 3-4 העלה את שיעור השתתפותן של האימהות.

יחד עם זאת, אנו סבורות כי העלאת שיעור השתתפותן של נשים ערביות בשוק העבודה אינה תלויה בגורם אחד ויחיד. אנו חוזרות ומצביעות על החסמים שהוצגו בנייר העמדה הקודם, "נשים ערביות בשוק העבודה" (שתיווי, 2008), כחסמים שיש להסיר על מנת לעודד את השתתפותן של נשים ערביות בשוק עבודה.

משפחתונים

משפחתון הוא מסגרת חינוכית-טיפולית קטנה של עד 5 ילדים בגילאים 0 עד 3 המופעלת בביתה של המטפלת. מסגרת זאת יכולה להיות פרטית, אך על מנת שאמהות עובדות תקבלנה את הסבסוד של משרד התמי"ת צריך שהמשפחתון יהיה מוכר על ידי המשרד. מספר המשפחתונים המוכרים על ידי התמי"ת עמד בשנת 2006 על כ-2200 מתוכם 1230 משפחתונים הפועלים בקרב האוכלוסייה הערבית. כ-35% מהילדים השוהים במשפחתונים הם ילדים ערבים (פיכטלברג-ברמץ, 2008). שיעור זה לכאורה גבוה, מאחר ושיעור הילדים הערביים מכלל אוכלוסיית הילדים בגילאים אלה הינו כ-27%. הסיבה לשיעורם הגבוה יחסית של הילדים הערבים מתוך כלל הילדים השוהים במשפחתונים היא, שמשפחתון מהווה מסגרת חינוכית טיפולית כמעט יחידה ביישובים ערבים, לילדים בגילאים אלו, בשעה שביישובים יהודים המסגרות הנפוצות יותר הן מעונות יום. כך, 73% מהילדים הערבים עד גיל 3 השוהים במסגרות המוכרות, מטופלים במשפחתונים (לוטן-אלמגור, 2008).

מעונות-יום

מעון היום הוא מסגרת חינוכית-טיפולית גדולה המיועדת לילדים עד גיל 4, ואשר בניגוד למשפחתונים, מופעלת במבנה מיוחד ולא בביתה של המטפלת. כאמור, סוג המסגרות הזה בולט בחסרונו ביישובים הערבים. רק 30 (1.8%) מתוך 1,639 המעונות הפועלים בישראל משרתים את האוכלוסייה הערבית ורק 1.5% מהילדים השוהים במעונות יום הם ילדים ערבים.

בניגוד למשפחתונים שהם בדרך כלל עסק פרטי, מעונות היום מופעלים על ידי ארגונים ללא מטרת רווח (נעמ"ת, ויצ"ו, אמונה ומרגלית - השייך לתנועת ש"ס) או על ידי רשויות מקומיות.

כיצד מקימים משפחתונים ומעונות-יום

משפחתונים

מטפלת הרוצה להקים משפחתון, צריכה לפנות בבקשה למשרד התמ"ת. המטפלת והמשפחתון חייבים לענות על מספר קריטריונים הכוללים, בין היתר, תנאי בטיחות במבנה בו יופעל המשפחתון וקורסי הכשרה שעל המטפלת לעבור לפני ולאחר פתיחת המשפחתון. כעיקרון המשפחתון הוא עסק פרטי אשר יכול להתנהל בביתה של המטפלת, ואין צורך לקיימו במבנה מיוחד.

המטפלת מתקשרת בחוזה עם הרשות המקומית, בו היא מתחייבת למלא אחר הקריטריונים להקמת משפחתון והפעלתו. החוזה מתחדש מדי שנה. שכר המטפלות מורכב מתשלומי ההורים ומהשתתפות הממשלה בתשלומי ההורים, המועברים למטפלות באמצעות הרשות המקומית.

אחת הבעיות העיקריות העומדות בפני המטפלות, היא בעיית ההמשכיות. ברגע שהרשות המקומית או מי מטעמה חפצים בסיום החוזה עם המטפלת, הם יכולים לעשות זאת. מטפלת שמשקיעה במשפחתון (ציוד, משחקים, שיפוצים בבית לצורך התאמתו לקריטריונים השונים, קורסי הכשרה) יכולה למצוא את עצמה ללא חוזה להמשך הפעלתו אחרי שנת פעילות אחת בלבד.

בעיה שנייה, היא בעיית השכר - שכר נמוך ושכר לא משולם. בעיה עיקרית של המטפלות בקרב האוכלוסייה הערבית, היא שיש מקרים רבים בהם ההורים אינם משלמים את כל או חלק מהסכום שנקבע להם. במקרים אלה, המטפלת מתקיימת רק מהסכומים המועברים על ידי משרדי הרווחה והתמ"ת. כמו כן, בגלל המצב הכלכלי העגום של הרשויות הערביות, פעמים רבות לא מועברים למטפלות גם הסכומים המגיעים ממשרדי הממשלה (וייסבלאי, 2007), בעילה כי הסכומים נבלעו בגירעון. אחד הפתרונות שהציג משרד התמ"ת היה להעביר את הכסף ישירות לכ-600 מטפלות, פתרון שהונהג במספר יישובים ערביים וזכה לאהדת המטפלות. למרבה הצער, היום מנהיג משרד התמ"ת פתרון אחר, אשר פוגע במטפלות רבות: הנהלת המשרד החליטה להעביר את ניהולם של חלק מהמשפחתונים, יחד עם הפיקוח עליהם, לזכיינים פרטיים. בשנת 2010, שלושה זכיינים – אחד באוכלוסייה הערבית (ועוד אחד באוכלוסייה החרדית, בנוסף על חברת המתנ"סים, שגם קודם לכן הפעילה משפחתונים) מפעילים כ-900 משפחתונים מתוך 2600 (בשנת 2010), 300 מהם בקרב האוכלוסייה הערבית (אלמוג, 2010). הבעיה היא שהכנסת זכייין פרטי, שמטרתו היחידה היא רווח כלכלי, מגבירה את החשש לשחיקה נוספת בשכר ובמעמד המטפלות (פרוטוקול מס' 351 משיבת ועדת העבודה, הרווחה והבריאות 7.1.2008), ומעלה חשש מפגיעה באיכות השירות הניתן לילדים. במשרד התמ"ת אומרים כי ההתקשרות עם הזכיינים היא לתקופה של ארבע שנים שבמהלכן יבחן ההסדר. אולם יש לזכור כי מעטים המקרים בהם הסדרי מיקור חוץ חוזרים למדינה או לרשות המקומית ועל כן נראה כי למטפלות סיבות טובות לחששותיהן.

עוד בעיה אשר בלטה בשיחה עם מספר מטפלות וכן בישיבה הנ"ל של ועדת העבודה, הרווחה והבריאות, היא בעיית הקריטריונים והנהלים החדשים אשר מוציא משרד התמ"ת כתנאי להפעלת משפחתון. הקריטריונים החדשים נקבעו על מנת להתאים לתנאי ארגון ה-OECD וללא שיתופן של מי שמפעילות את המעונות והמשפחתונים ומבלי שינתן סיוע מצד המדינה. הקריטריונים החדשים מחייבים הוצאות כספיות גבוהות מצד המטפלות, דבר אשר יפגע בהכנסתן ועלול להוביל לסגירת משפחתונים.

ביולי 2009, נטלו מטפלות משפחתונים יום חופש והפגינו בדרישה שמשד התמ"ת יכיר בהן כעובדות ויחתום אתן על הסכם קיבוצי שיכלול העלאה בשכרן. השכר – כ-7,000 ש"ח לחודש, משמש גם לאחזקת המשפחתון ולטענתן הן נותרות עם שכר של מעט מעל 4,000 ש"ח לחודש – עבור 210 שעות עבודה (YNET, 12.07.09). לאחר משא ומתן עם משרד התמ"ת, ביצוג של ארגון "כוח לעובדים", קיבלו המטפלות העלאה של כ-400 ש"ח לחודש (הן ביקשו פי 3). כאמור, השכר משולם בפועל על-ידי ההורים ועל-ידי משרד התמ"ת – ובמקרה של "ילדי רווחה", לפי תעריף שקובע משרד הרווחה.

מעונות-יום

בניגוד למשפחתונים הפעלת מעון יום מחייבת מבנה מיוחד. משרד השיכון הינו האחראי על תקציב מבני מעונות היום. עד לשנת 2003 הקצה משרד השיכון תקציבים לבניית מעונות יום כחלק מתקציב בניית מבני ציבור. במסגרת זאת הוקצו כספים לבניית 16 מעונות יום ביישובים הערבים או בקרב האוכלוסייה הערבית. מאז שנת 2003 לא מקצה משרד השיכון כספים למבני ציבור, ובכללם מעונות יום. יחד עם זאת, משרד השיכון משתתף במימון בניית מעונות אם רשות מקומית פונה אליו בבקשה להשתתף בבניית מעונות בתחומה. במקרה כזה, משתתף המשרד בחלק מעלות הבנייה וההקמה של המעון, כאשר יתר המימון מגיע מתקציב הרשות או מגורם חיצוני. לטענת משרד השיכון, הביקוש של הרשויות המקומיות הערביות לבניית מעונות הינו נמוך. במסמך מקיף של מרכז המחקר והמידע של הכנסת בנושא מעונות יום מוצגים מספר גורמים שלכאורה מסבירים את מספרם הנמוך של מעונות היום ביישובים הערביים ובכללם:

1. גודל האוכלוסייה ביישובים הערביים והביקוש למעונות יום: לטענת משרד התמ"ת, האוכלוסייה הערבית מתגוררת ביישובים קטנים ועל כן הביקוש למעונות נמוך, גורם אשר מפחית את הכדאיות להקמת מעונות יום. אנו חולקות על קביעה זו, שכן, גם ביישובים ערביים קטנים כמו ג'דידה-מכר או כפר ריינה, מופעלים מעונות יום: בג'דידה-מכר על ידי ארגון נעמ"ת ובריינה על ידי המועצה המקומית.

בהקשר זה יש לציין קריטריון מרכזי נוסף שעל פיו קובע משרד התמ"ת באילו יישובים להקים מעונות-יום והוא רישום יתר של ילדים למעונות היום. רישום היתר מביא למצב שבו ילדים רבים לא מתקבלים למעון. הבעיה בקריטריון זה היא שהוא אינו מביא בחשבון את אותם יישובים שבהם אין מעונות יום כלל, אך יש צורך בקיומם. ביישובים אלה, אין רישום יתר מאחר ואין מעון להירשם אליו.

אנו סבורות כי היעדר יזמים והערכה כי הכדאיות הכלכלית של הפעלת מעון היום היא נמוכה הם הסיבות העיקריות לחוסר במעונות יום ביישובים ערביים. באוכלוסייה היהודית התגברו על בעיות דומות בזכות פעילותם של ארגוני הנשים היהודים הגדולים, אשר מימנו בעבר חלק גדול מהוצאות הבנייה וההפעלה של מעונות היום.

2. קשיים כספיים במועצות מקומיות ערביות ומחסור בקרקע לשטחי ציבור: מצבן הכלכלי העגום של הרשויות המקומיות הערביות ובעיית הקרקעות מהוות מכשול בפני המועצה המקומית בבואה להקים מבנים ציבוריים ובהם מעונות יום. אין באמור לעיל כדי לפטור את המועצות המקומיות הערביות מהקמת מעונות יום או מסגרות אחרות לטיפול בילדים. בישיבת ועדת הכנסת לקידום מעמד האישה מיום 7.08.08 אשר דנה בנושא המשפחתונים ומעונות היום בקרב האוכלוסייה הערבית, הוצגו נתונים מטעם משרד השיכון ומטעם משרד התמי"ת בדבר 15 מיליון ש"ח שהוקצו לבניית מעונות יום, וזאת במסגרת תוכניתם של משרדים אלה להגדיל את מספר מעונות היום. בעיה בולטת שעלתה לדיון בישיבה היתה דרישת ההשתתפות מצד הרשויות המקומיות בבניית מעונות היום כתנאי לבנייתם. בדרך כלל שיטת התקצוב היא: 70% מעלות הבנייה וכן עלויות תפעול המעון הן מתקציב משרד התמי"ת ו-30% הנותרים ממומנים על ידי הגוף המזמין את הקמת המעון. חברת הכנסת דאז נאדיה חילו ביקרה את ההתנהלות משרדי הממשלה אשר מתעלמים מהמציאות הקיימת ברשויות הערביות ומקצים כספים לבניית מעונות יום כאשר הם יודעים מראש שאלו לא ינוצלו בגלל אי יכולת או אי רצון המועצות המקומיות הערביות להשתתף במימון. לדבריה, הטלת האשמה על הרשויות המקומיות ומנהליהן, לא תביא לפתרון הבעיה. ח"כ חילו הציעה לנצל את ההקצאה התקציבית לבניית מעונות יום בקרב האוכלוסייה הערבית, ולבנות מעונות יום ללא השתתפות הרשויות.

3. שעות הפעילות של המעונות: קיימת טענה לפיה בקרב האוכלוסייה הערבית קיימת דרישה לפעילות מעונות יום בשעות מקוצרות - עד הצהריים - בעוד שמעונות היום פועלים עד אחר הצהריים. לא ברור מה הבסיס לטענה זו, אך גם אם זה היא נכונה אנו לא רואות כל סיבה שלא להגמיש את שעות הפעילות.

פיקוח

חוק הפיקוח על מעונות מחייב את משרד התמי"ת לפקח על כל מעון ששוהים בו למעלה משני ילדים. בפועל הפיקוח מצטמצם למסגרות המוכרות על ידי משרד התמי"ת (פיכטלברג-ברמץ 2008: 4). מתוך כלל הילדים הערבים מתחת לגיל 3 השוהים במסגרות קבוצתיות, רק 14% שוהים במסגרות שאינן מפוקחות, בהשוואה ל-37% מכלל הילדים היהודים השוהים במסגרות קבוצתיות. נראה שההסבר לכך נעוץ בסבסוד בשכר הלימוד הניתן במסגרות המוכרות והמפוקחות. סבסוד זה מאפשר לאוכלוסייה הערבית לצרוך שירות זה (פיכטלברג-ברמץ, 2008). יחד עם זאת, ולאור המחסור במסגרות הטיפול בפיקוח משרד התמי"ת, כפי שתואר לעיל, ולאור

הצורך הקיים בשטח, קיימת מגמה הולכת וגוברת בקרב האוכלוסייה הערבית של הקמת מסגרות פרטיות.

לא נמצא מידע אודות טיב הפיקוח על המסגרות השונות – מעונות או משפחתונים - אולם, קיימת סברה בקרב אנשי מקצוע כי הפיקוח על מעונות היום טוב יותר מהפיקוח על משפחתונים - הן מבחינת התפעול והן מבחינת המבנים בהם פועלים המעונות המיועדים למטרה זו בלבד (לוטן-אלמגור, 2008).

סבסוד

הסבסוד אשר ניתן על ידי משרד התמ"ת הינו לאמהות עובדות ועל פי מבחן ההכנסה של המשפחה. מהשוואה בינלאומית שנערכה על ידי בנק ישראל עולה כי הסבסוד הציבורי להורים בישראל העומד על כ-45% מעלות השירות, נמוך משמעותית מהממוצע בארצות אחרות העומד על כ-67%. מדובר בארצות הבאות: איטליה, דנמרק, שבדיה, פינלנד, נורבגיה, גרמניה, הולנד, בלגיה קנדה וארה"ב (בנק ישראל, 2007).

בשנים האחרונות עלה תקציב הסבסוד של מעונות היום והמשפחתונים, כאשר אחד מיעדי ההעלאה היה הגברת הסבסוד הניתן לאמהות עובדות. מלוחות שכר הלימוד במעונות לשנת 2010-2009, בהשוואה ללוחות משנת 2008-2009, עולה כי דרגות הסבסוד שונו כך שהוגדל הסבסוד להורים בעלי הכנסות מרמה של כ-3,100 ש"ח לנפש ומעלה. לדוגמה, משפחה עם רמת הכנסה של 4,000 ש"ח לנפש שילמה בשנת הלימודים 2009-2010 עבור פעוט 154 ש"ח פחות לחודש בהשוואה לשנת הלימודים הקודמת (פרץ, 2010).

המלצות פורום נשים לתקציב הוגן

1. הגדלת מספר מעונות היום והמשפחתונים ביישובים הערבים, מבלי לחכות ל"יוזמות מהשטח".
2. שינוי הקריטריונים לתקצוב מעונות היום. **הקריטריון המרכזי ביותר הוא יכולת הרשות המקומית להשתתף ב-30% מעלות הבנייה והתפעול.** מיותר לציין שקיים פער כלכלי גדול מאוד בין רשויות שונות ובדרך כלל הרשויות שזקוקות ביותר למעונות יום ומשפחתונים הן רשויות עניות, ובהן הרשויות הערביות, אשר אינן עומדות בקריטריונים. דרך פעולה אחת להתמודדות עם הקריטריונים היא לאמץ את הצעתה של ח"כ חילו בדבר בניית והפעלת מעונות ללא התנייתם ההשתתפות מטעם הרשויות העניות.
3. ביטול העדיפות לבניית והפעלת מעונות חדשים ברשויות בהן קיים רישום יתר של ילדים.
4. יש לפעול להעמקת והרחבת הסבסוד למעונות היום והמשפחתונים.
5. יש לפעול לשיפור הדרגתי בתנאי העבודה של מטפלות במשפחתונים ולהבטחת ביטחון התעסוקתי. פעולה במישור זה תעודד פתיחה של משפחתונים מוכרים נוספים:

- 5.1. על התמ"ת להעביר את השכר ישירות למטפלות במקרים של רשויות גירעוניות, ולא באמצעות הרשויות המקומיות או זכיינים פרטיים.
- 5.2. יש לעדכן את הנהלים והקריטריונים בשיתוף עם המטפלות או גופים המייצגים אותן, ולא לקבוע קריטריונים באופן שרירותי ללא בדיקת ההשלכות של השינוי על המטפלות עצמן.
- 5.3. יש לפעול לפתרון "בעיית המשכיות" המאפשרת לרשות מקומית לסיים את ההתקשרות עם המטפלת לאחר שנה אחת. אחת האפשרויות היא עיגון הסכם ההתקשרות בחוזה לתקופה ממושכת יותר.
6. יש לבטל את הפרטת הפיקוח על המעונות ולהחזירו לידי המדינה. לא זו בלבד שהמדינה מסירה מעצמה את האחריות לפיקוח, מהלך ההפרטה אף יוביל להעסקת מפקחים/ות באמצעות חברות קבלניות ולא כעובדי מדינה.

מקורות

- אלמוג, תמר, 2010, שיחה טלפונית עם חברת פורום נשים לתקציב הוגן.
 בנק ישראל. 2007. *מדיניות סבסוד מעונות-יום: צעד נוסף לעידוד היציאה לעבודה*.
<http://israbank.gov.il/press/heb/071105/071105a1.pdf>
- גולדשטיין, תני. 2009. "1,100 משפחתונים של התמ"ת יושבתו מחר". Ynet, 12/7/2009.
<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3745000,00.html>
- לוטן-אלמגור, אורלי. 2008. *מעונות יום ומשפחתונים מוכרים במגזר הערבי*. הכנסת – מרכז המחקר והמידע.
 הכנסת, ועדת העבודה, הרווחה והבריאות. 2008. "פגיעה במשפחתונים". *פרוטוקול מספר 351 מיום: 7.1.2008*
 הכנסת, ועדה לקידום מעמד האישה. 2008. "פתיחת מעונות יום ומשפחתונים כעידוד לתעסוקת נשים במגזר המיעוטים". *פרוטוקול מספר 143 מיום: 8.7.2008*.
- וייסבלאי, אתי. 2007. "השינויים במערכת המשפחתונים של משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה והשלכותיהם על המשפחתונים בטייבה ובסח'נין". הכנסת – מרכז המחקר והמידע.
 פיכטלברג-ברמץ, אסנת. 2008. *מסגרות קבוצתיות לילדים בגיל הרך והפיקוח עליהן, אומדנים לשנת 2007*.
 משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה – מינהל מחקר וכלכלה.
 פרץ, מירב, 2010, אימייל שנשלח לפורום נשים לתקציב הוגן.
 שלוסר, אנלייה. 2006. "השפעת מתן חינוך טרום חובת חינוך על היצע העבודה של אמהות ערביות: ממצאים מניסוי טבעי". *הרבעון לכלכלה*, 53, 3: 517-553.
- שתיווי, עולא. 2008. "נשים ערביות בשוק העבודה". נייד עמדה, פורום נשים לתקציב הוגן.
<http://www.wbf.org.il/uploaded/ArabWomenabsolutelyFinal.pdf>